

คณะอักษรศาสตร์
มหาวิทยาลัยศิลปากร

บทวิจารณ์
รางวัลกองทุน
หม่อมหลวงบุญเหลือ
เทพยสุวรรณ
ปี ๒๕๓๕

โครงการวิจัย เครื่องช่วยการวิจารณ์ศิลปะ
การวิจัยและพัฒนา (สกว.)

ขอทาน : ใครกันแน่คือขอทาน โดย นายชูศักดิ์ ภัทรกุลวณิช

ในบรรดาเรื่องสั้นทั้งหมดที่รวบรวมอยู่ในอัญมณีแห่งชีวิต หนังสือรางวัลซีไรต์ล่าสุดของ 'อัญชัน' เรื่องที่น่าสนใจที่สุดสำหรับผมกลับไม่ใช่เรื่องที่คนส่วนใหญ่พูดถึงอย่างเช่นเรื่อง 'แม่ครัว' หรือ 'หม้อที่ขุดไม่ออก' แต่เป็นเรื่อง 'ขอทาน'

ดูเหมือนว่านักวิจารณ์หลายคนจะไม่ประทับใจเท่าใดนักกับเรื่องนี้ บัวแพน นันทพิสัย พูดถึงเรื่องนี้อย่างเสียไม่ได้ ส่วนวณิช จรุงกิจอนันต์ โจมตีเรื่องนี้อย่างรุนแรงว่า "เรื่อง 'ขอทาน' เป็นสองเรื่องรวมกันซัดๆ เพราะจบเรื่องที่ดาราขับรถในขณะที่พูดมาเป็นเรื่องขอทานมาโดยตลอด มันไปขึ้นอีกเรื่องหนึ่งเลย เรื่องสั้นมีประเด็นเดียวไม่มีประเด็นอื่น"

คำวิจารณ์ของวณิชนั้นน่ารับฟังอยู่ หากเราตีความเหมือนที่วณิชตีความว่า ขอทานในเรื่องนี้คือสองผัวเมีย-ตากุดและยายเหล แต่สิ่งที่เราควรจะถามตัวเองก่อนเพื่อนก็คือ ใครกันแน่ที่ 'ขอทาน' ในเรื่องสั้นชิ้นนี้ จริงอยู่ผู้เล่าเรื่องบอกเราว่าตากุดและยายเหลคือขอทาน แต่มันก็ไม่ได้หมายความว่าเราจะต้องเชื่อตามผู้เล่าเรื่องเสมอไป

หากพิจารณาโดยละเอียด เราจะเห็นว่าคนที่ควรจะเป็นขอทานในเรื่องนี้ควรจะเป็นคนรอบาตัวตากุดยายเหลเสียมากกว่า เพราะไม่ว่าจะเป็นดารามาพยนตร์ในตอนจบ ชาวบ้าน ศิลปิน นักเขียน หรือแม้แต่พระที่ปรากฏในต้นเรื่องล้วนแล้วแต่หาประโยชน์จากสองผัวเมียในรูปแบบต่าง ๆ นานา ในแง่นี้ เรื่องขอทานก็มีใช่เรื่องสองเรื่องอย่างที่วณิชวิจารณ์ แต่เป็นเรื่องที่มีเอกภาพ และ "มีประเด็นเดียว" อย่างที่วณิชต้องการ

นับตั้งแต่เริ่มเรื่อง การที่พระติศความการรับบิณฑบาตข้าวจาก "มือสกปรกของขอทาน" ว่าเป็นการแผ่เมตตาของพระ "ต่อสัตว์ผู้ทุกข์ยากเช่นยาก" นั่นก็คือพระมองว่าตนเองต่างหากเป็นผู้ให้ทาน และผัวเมียคู่นี้คือผู้รับทาน พระยังนึกต่อไปด้วยซ้ำว่าอนิสสร์ครั้งนี้คงจะ "พาอาตมภาพข้ามโสมงสารไปสู่พระโพธิญาณ สำเร็จเป็นพระอรหันต์" แต่นั่นก็เท่ากับว่าพระทำตัวเป็น 'ขอทาน' ที่ใช้ตาอุดและยายเหล่เป็นหนทางไปสู่นิพพาน เรื่องดำเนินไปโดยแสดงให้เห็นว่าผัวเมียคู่นี้ถูกคนรอบข้างใช้เป็นประโยชน์ในรูปแบบต่างๆ กันโดยตลอดและอย่างไม่รู้ตัว เหมือนกับที่ทั้งสองหารู้ไม่ว่าพระที่รับบิณฑบาตข้าวของพวกเขาได้ใช้พวกเขาเป็นหนทางไปสู่นิพพานเสียแล้ว การที่ชาวบ้านแถบนั้นใช้ความพิการของเขทั้งสองมาสั่งสอนเด็กให้ "เกรงกลัวบาปของการเตะตีพ่อแม่ ขนาดที่เกิดมาใหม่ในชาตินี้ เกรงกรรมก็ยังส่งให้ติดถึงกับต้องถูกควั่นไปอย่างที่เราเห็นๆ" ก็คือการเอาความพิการของเขทั้งสองมาใช้ประโยชน์ หรือแม้แต่เด็กๆ ที่ถูกสอนก็มองสองผัวเมียเป็นตุ๊กตาที่ทำอะไรได้เหมือนคน ในโลกของแกคนทั้งสองเป็นเสมือนของเล่นที่น่าสนุกกว่าคำสั่งสอนศีลธรรมของผู้ใหญ่

ทั้งศิลปินและนักเขียนก็ใช้ผัวเมียคู่นี้เป็นวัตถุดิบ ในการสร้างงานศิลปะของตนเองจนขายดิบขายดีมีชื่อเสียงไปตามๆกัน ภาพชุดขอทานของศิลปินขายดิบขายดีจนกระทั่งเขา "เกิดความรู้สึกหวงแหนความจนที่เขาขายซึ่งติดำของขอทานสองผัวเมียนั้นขึ้นมา จนไม่ต้องการแนะนำหรือแม้แต่พูดถึง" ให้เพื่อนที่เป็นนักเขียนฟังก็เพราะกลัวว่าเพื่อนจะมา "กวาดล้างความยากจน" แล้วแกก็คงจะไม่มีวัตถุดิบมาหาอีกต่อไปได้ ส่วนนักเขียนก็เอาตาอุดและยายเหล่มาเขียนเป็นเรื่อง "เพื่อสะท้อนให้คนอ่านเห็นถึงปัญหาความไม่เป็นธรรมระหว่างคนด้วยกัน" จนกระทั่งได้รับรางวัล มีชื่อเสียง แต่จากบทสนทนามาระหว่างนักเขียนกับเพื่อนในวงเหล้า จะพบว่าสำหรับเขาตาอุดและยายเหล่เป็นเพียง 'วัตถุดิบ' เท่านั้น มิใช่คนที่มีเลือดเนื้อจิตใจ ข้อเสนอของเพื่อนของเขาที่ให้เพิ่มลูกสาวเขาเป่ที่ท้ายที่สุดต้องไปขายตัวเพื่อ "เรียกคะแนนสงสารได้อีกเป็นปีบ" เป็นการเลียดสินักเขียนวรรณกรรมเพื่อชีวิตแบบ 'น้ำเน่า' ได้อย่างเจ็บแสบ

คาถาภาพยนตร์ในท้ายเรื่องก็เช่นกัน การให้ทานของเธอมิใช่ให้เพราะความเห็นใจเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน แต่คือการซื้อความรู้สึกดี ให้แก่ตัวเธอเอง ชื่อร้อยยัมแห่งความปิติที่จริงใจบนใบหน้าของยายเหล่ที่เธอหาไม่ได้ในโลกมายาของเธอ

"เสียดาย เสียดาย ที่แพ้ไม่ได้เห็นแววตาของยายชอทานคนนั้นตอนที่แถมองเห็นเงินห้าร้อยในมือหมี สีหน้าแบบนี้! มีออกมาเป็นธรรมชาติแบบนี้! โอโห! ต่อให้ล้านนึง หมียังยอมแลกเลย ที่ยังงี้ละ กลับไม่ยกเอากลองติดมาจับภาพดีๆ แบบนี้ให้หมีไปเก็บไว้ดูเวลาเข้ากลองแสดง" เธอเองก็เหมือนกับคนอื่นที่อยากให้มีคนจนๆ เอาไว้ให้เธอได้ใช้ประโยชน์

ดังนั้นเราจะเห็นว่า ยิ่งคนรอบข้างพยายามทำตัวเป็นผู้ให้ทานและสองผัวเมียเป็นผู้รับทานมากเท่าไร เราก็ยิ่งเห็นได้ชัดเจนว่า คนเหล่านี้คือ 'ชอทาน' ที่แท้จริงของเรื่องนี้น่ามากเท่านั้น เพราะการให้ทานของคนเหล่านี้ล้วนเพื่อผลประโยชน์ตัวเองทั้งสิ้น และการสร้างทำเป็นเห็นอกเห็นใจตากูดยายเหล่ของศิลปินและนักเขียนแท้จริงแล้วก็คือการปฏิเสธความเป็นคนของคนทั้งสอง

สิ่งที่ชวนให้คิดต่อในเรื่องนี้ก็คือ แล้วคนเล่าเรื่องนี้ล่ะ กำลังใช้สองผัวเมียคู่นี้เป็นวัตถุ癖ในการเขียนเรื่องหรือไม่ ผมไม่แน่ใจว่า 'อัญชัน' จะตระหนักถึง irony ของคนเล่าเรื่องหรือไม่ เพราะคนเล่าเรื่องเองก็ใช้ประโยชน์จากตากูดกับยายเหล่เช่นเดียวกับตัวละครนักเขียนที่เอาเรื่องของคนทั้งสองมาเขียนจน "ได้รับรางวัลวรรณกรรมสำคัญที่จะสร้างชื่อเสียงขึ้นมาให้แก่เขาไม่น้อย" (ตรงนี้น่าจะต้องเป็น irony สองเท่า เพราะ อัญมณีแห่งชีวิต ก็เพิ่งได้รับรางวัลซีไรต์ และสร้างชื่อเสียงให้แก่ 'อัญชัน' อยู่มาก) โดยเฉพาะอย่างยิ่ง วิธีการเล่าเรื่องของผุ้เล่าเรื่องไม่ต่างไปจากภาพบนปกหนังสือของตัวละครนักเขียนในเรื่องเลย.... "ปกหนังสือออกแบบด้วยลายเส้นกราฟฟิคเป็นรูปชอทานหน้าตาทุกขเวทนาสาหัสกำลังนั่งชูกะลา เบื้องบนหัวยายก็มีมือสีดำหลายต่อหลายมือกำลังหย่อนเงินลงมาให้ในกะลา ด้วยชอทานมอง

เล็กราวกับมดเมื่อเทียบกับบรรดามือดำทะมิน ที่ออกแบบเสียใหญ่โตคับปก มีตัวหนังสือเขียนกำกับเป็นชื่อเรื่องนี้ตรงปกด้วยว่า 'ขอทาน' "

จากคำบรรยายรูปภาพของปกหนังสือ เราจะเห็นว่าภาพมือดำทะมินของคนหลายคนเป็นฟอร์กราวน์ของภาพ ขณะที่ภาพของขอทานเป็นเพียงแค่แบบคกราวน์ แม้ว่าหนังสือจะใช้ชื่อว่า 'ขอทาน' ในทำนองเดียวกันเรื่องสั้นเรื่องนี้ชื่อว่า 'ขอทาน' แต่เราจะเห็นว่า ผู้เล่าเรื่องฟอร์กราวน์เรื่องด้วยพล็อตของคนหลายประเภทเหมือนกับมือดำทะมินในภาพที่ดูเสมือนว่ากำลังให้ทานกับสองผัวเมีย แต่แท้จริงแล้วก็มาหาประโยชน์จากคนทั้งสองมากกว่า ส่วนสองผัวเมียก็เหมือนกับภาพขอทานที่เล็กราวกับมดเพราะเป็นเพียงแค่แบบคกราวน์ของเรื่อง

ยิ่งไปกว่านั้น ผู้เล่าเรื่องเองน้อยครั้งมากที่เล่าเรื่องผ่านสายตาของสองผัวเมียนี้ ส่วนใหญ่จะผ่านสายตาของตัวละครอื่นมากกว่า เราจึงตัวละครคนอื่นได้ดีกว่าสองผัวเมียนี้ นี่ก็คือการปฏิเสธความเป็นคนมีเลือดเนื้อจิตใจของตากุดยายเหลหรือไม่ นี่คือการทำให้ผัวเมียคู่นี้เป็นเพียงวัตถุดิบหรือไม่ จริงอยู่ผู้เล่าเรื่องต้องการเสียดสีความเห็นแก่ตัวของตัวละครอื่นในเรื่อง แต่ทว่าในขณะเดียวกันวิธีการเช่นว่า กลายเป็นการเสียดสีผู้เล่าเรื่องด้วยในเวลาเดียวกัน ทั้งนี้เพราะคนเล่าเรื่องไม่อาจจะปฏิเสธและแยกตัวเองออกจากการเล่าเรื่อง และทำเสมือนหนึ่งว่าตัวเองอยู่นอกเหนือการเล่าเรื่องได้

หากเราถือว่า 'การอ่าน' งานวรรณกรรมในแง่หนึ่งแล้ว ก็คือ 'การเขียน' งานวรรณกรรมเช่นกัน ถ้าเช่นนั้น แล้วผู้วิจารณ์เรื่องสั้นนี้ก็ต้องถูกกล่าวหาว่ากำลังหาประโยชน์จากตากุดยายเหลเหมือนกับผู้เล่าเรื่อง เพราะผู้วิจารณ์เองก็ไม่ได้พูดถึงแกทั้งสองเท่าไรนัก แต่ว่าไปสนใจ 'อ่าน' ตัวละครอื่นเหมือนกับผู้เล่าเรื่องเพื่อที่จะให้ 'ความเป็นธรรม' แก่ตากุดยายเหล และเป็นการยกฐานะของแกทั้งสองจาก 'วัตถุดิบ' ขึ้นมาเป็นตัวละครที่เป็น 'คน' มีชีวิตจิตใจ ผมจะทดลอง 'อ่าน' เรื่องสั้นนี้โดยเอาสองผัวเมียขึ้นมาเป็นฟอร์กราวน์และให้คนรอบข้างเป็นแบบคกราวน์

ผมอยากจะเสนอว่า เรื่องสั้น 'ขอทาน' นี้มีพล็อตสองพล็อตที่ขัดแย้งกันอยู่ในตัว ขณะที่ตัวละครรอบๆ สองผัวเมียพยายามใช้คนทั้งสองเป็นวัตถุพิบในพล็อตชีวิตของพวกเขา ตากูดยายเห่เองก็พยายามเขียนพล็อตของตัวเองเช่นกัน หรือไม่ก็พยายามที่จะลบล้างพล็อตที่คนอื่นเขียนให้พวกเขา

ฉากเปิดเรื่องที่เป็นการเผชิญหน้าระหว่างตากูดยายเห่ กับพระที่กลับจากบิณฑบาต เราอาจจะตีความได้ว่าภารกิจที่ผัวเมียคู่นี้มีมันด่แกบังคับให้พระรับบาตร คือ การที่เขทั้งสองต้องการจะเขียนพล็อตของเขาเองในฐานะที่เป็นผู้ให้ทาน มิใช่ผู้ขอทานอย่างที่มีผู้เล่าเรื่องยัดเยียดให้พวกเขา แต่ว่าเราก็จะเห็นว่า พระเองตีความพล็อตของตากูดยายเห่ไปในทางตรงกันข้าม โดยการเขียนพล็อตขึ้นมาใหม่ว่า พระเองต่างหากเป็นผู้ให้ทานโดยการยอมลดตัว ไปรับบาตรจากมือที่สกปรกของ 'ขอทาน' คู่นี้

หากเราอ่านเรื่องสั้นในลักษณะนี้ ก็จะพบว่าทุกคนต่างก็พยายามจะมาเขียนพล็อตให้สองผัวเมียนี้นตลอดเวลา ชาวบ้านเขียนพล็อตให้ตากูดยายเห่ว่า ซาติก่อนพวกเขาทูปดีพ่อแม่ ซาตินี้ถึงมารับกรรม ศิลปินและนักเขียนก็มาช่วยกันวาดภาพและแต่งเรื่องนำทุกขเวทนาของสองผัวเมียอย่างสนุกสนาน

แต่ว่าในขณะที่เดียวกัน เราจะเห็นว่าสองผัวเมียคู่นี้ก็ได้พยายามเขียนพล็อตให้ตัวเองเช่นกัน เมื่อชั้นพลาสติกของพวกเขาถูกเตะอย่างไม่แยแสโดยหญิงสาวที่กำลังตั้งท้อง ตากูดก็เขียนพล็อตให้ตัวเขาเองโดยคิดเสียว่าเขาได้ให้ทานแก่หญิงสาวนั้นด้วยการให้หล่อนใช้ขันของเขาเป็นที่ระบายอารมณ์ ทั้งยังนึกสร้างพล็อตระหว่างอาแป๊ะขายหมูที่อยากกินแดงเผาดาย กับเมียน้อยสาวสวยที่นอกใจเสีย ฉากดาราสาวที่เล่นบท 'แม่พระ' ก็คล้ายๆ กับฉากพระที่เล่นบทพระเวสสันดรในตอนต้นจริงอยู่ที่ว่ายายเห่ดูจะยอมรับบทเป็น "ขอทานกระจองอกงอแงข้างทาง" ตามพล็อตของดาราสาว แต่ว่าเราก็เห็นความพยายามที่จะทำลายพล็อตของดาราสาวเช่นกัน

ยายเหล่หลังจากนึกอยู่สักพักก็จำได้ว่า คาราสาวในรถคือคาราที่เธอเพิ่งเอารูป "มา
ใช้ปะเป็นผ่านบ้านฉันเหมีบ่า" ในแง่นี้ยายเหล่ต่างหากที่เป็น 'นางเอก' และ
คาราสาวเป็นอย่างมากก็แค่กระดาษติดผ่านบ้าน การที่ตากูดตำหนิเมียว่าไม่จด
เลขทะเบียนรถของคารามาแทงหวย ก็คือ การทำลายพล็อตแม่พระโงกของคารา
โดยการทำให้คาราเป็นเหมือนเจ้าแม่โงกหวย

ความพยายามที่จะเขียนพล็อตของตากูดยายเหล่ คือการยืนยันความเป็นคน
ของเขาทั้งสอง แม้ว่าพล็อตของพวกเขาจะเป็นเพียงแบบคร่าวๆและไม่ได้ได้รับความ
สนใจจากผู้เล่าเรื่อง เป็นเสมือนเพลงแหล่ขมกขมไม้ของพวกเขาที่เป็นแค่เสียง
นกเสียงกา แต่พล็อตของพวกเขา ก็เหมือนกับเพลงแหล่ของเขาที่ยืนยันว่าเขาทั้งสอง
มิใช่ 'ขอทาน' พวกเขาเป็นคนทำมาหากินเหมือนคนทั่วไป ดีกว่าหลายคนด้วย
ซ้ำไป อย่างน้อยก็ได้หากินโดยการใช้ประโยชน์จากผู้อื่น

* * * * *

อัญมณีแห่งชีวิต : จริตทางวรรณศิลป์ กับพันธกิจทางวรรณกรรม โดย ณศ เวศร์ภาดา

ท่ามกลางพายุแห่งการวิจารณ์งานอัญมณีแห่งชีวิตของอัญชัน อาจกล่าวได้ว่าการตัดสินใจวางวรรณกรรมสร้างสรรค์แห่งอาเซียน ซึ่งผ่านมา 12 ปี ในปี 2533 นี้ ประสบผลสำเร็จอย่างงดงามยิ่ง เพราะรางวัลนี้ได้ปลุกกระแสการวิพากษ์วิจารณ์ให้ตื่นตัว และสร้างเสริมวัฒนธรรมการอ่านให้เข้มแข็ง

นับตั้งแต่ ทิวา สารจู่ทะ และ วาณิช จรุงกิจอนันต์ ได้สร้างคุณูปการต่อวงการวรรณกรรม โดยลูกชิ้นวิจารณ์และวิพากษ์ 'ภาษา' ในอัญมณีแห่งชีวิตอย่างดุเดือดทำให้เสียงขานรับมีถี่ขึ้นหนาหูขึ้น ผู้อ่านหลายคนหันมาตั้งข้อสังเกตด้านภาษา ด้านความสมจริง ด้านกลวิธีในงานเขียนเล่มนี้อย่างละเอียดถี่ถ้วน จนชวนให้สงสัยว่า 'อัญมณี' เมื่อนี้ควรแก่การยกย่องเป็นอัญมณีประดับวงการให้ร่วมเรื่องจริงหรือ

ในทางตรงกันข้าม ดร. เจตนา นาควัชระ ได้ชี้ชวนให้แลแง่มุมอื่นๆของอัญมณีแห่งชีวิตบ้าง โดยกล่าวว่างานชุดนี้มีความเข้มข้นทางความคิดและมีจิตทางวรรณศิลป์

ผู้เขียนคิดว่า หากอ่านอัญมณีแห่งชีวิตอย่างไม่มุ่ง 'จับผิด' จนเกินไปก็จะพบว่างานชุดนี้เสนอ 'สาร' อันเข้มข้น โดยใช้ 'ภาษา' อันมีจิตงามหล่อหลอม เพื่อสร้างอารมณ์สะเทือนใจ แสดงให้เห็นพันธกิจของวรรณกรรมอย่างแจ่มชัด นั่นคือพันธกิจของวรรณกรรมมีต่อการใช้ภาษาเพื่อบันเทิง หรือจรรโลงหรือยก หรือกตอารมณ์ยังความรื่นเริงให้เกิด เพราะภาษา ยังความโศกเศร้าให้เกิด โดยอาศัยถ้อยคำที่ใช้และโดยกลศิลป์ต่างๆ

เรื่องสั้นเรื่องเด่นจำนวน 10 เรื่องตั้งแต่เรื่องแม่ครับถึงเรื่องปุม อัญชันได้สร้างปมขัดแย้งในระดับต่างกัน ระดับแรกได้แก่นวนุญที่ต้องต่อสู้กับจิตใจของตน เรื่องแม่ครับ นวนุญต้องต่อสู้กับภาวะจิตใจอันสับสน ที่ต้องเผชิญความเป็นจริงว่าแม่ที่ตนรักและผูกพันตายจากเสียแล้ว เรื่องเพื่อนร่วมทาง รอดต้องต่อสู้กับภาวะจิตใจอันหวาดกลัวที่ตนเองก่อขึ้นและพยายามวิ่งหนี ระดับที่สองได้แก่นวนุญปะทะหรือต่อสู้กับมนุษย์ด้วยกัน เรื่องคนนอกโบสถ์ ตามหาเสน่ห์ผู้มีความคิดความอ่านเป็นตัวของตัวเอง ต้องต่อสู้กับคำประเมินค่าจากบุคคลที่ได้ชื่อว่าตั้งมั่นอยู่ในกรอบของศีลธรรมอย่างมรรคนายก เรื่องขอทาน ขอทานสองผัวเมียถูกเอารัดเอาเปรียบจากคนในสังคม ไม่ว่าจะเป็นศิลปินนักร้องหรือแม้แต่พระภิกษุ เรื่องเศรษฐีเงินล้าน 'ผม' คนไทยพลัดถิ่น ถูกขูดรีดและกดขี่จากคนต่างเชื้อชาติที่ถือว่าตนมีอำนาจเหนือกว่า ระดับที่สามได้แก่นวนุญที่ทั้งสัตว์เดรัจฉานต้องต่อสู้กับสังคม ซึ่งส่วนหนึ่งคือการต่อสู้เพื่อความอยู่รอด เช่นเรื่องหมาฝั่งธนฯ ส่วนหนึ่งคือการต่อสู้กับเทคโนโลยีที่มนุษย์สร้างขึ้นมาเอง เช่นเรื่องปุม และอีกส่วนหนึ่งคือการต่อสู้กับ รากเหง้าเดิมของวัฒนธรรม เช่นเรื่อง ปลาหางเป็ย หมอที่ซดไม่ยอมก ระดับที่สี่ได้แก่นวนุญที่ต้องต่อสู้กับธรรมชาติ ปรากฏในเรื่อง สมรภูมิ ซึ่งแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติที่เวียนวนเป็นวัฏจักร

อันที่จริง ปมขัดแย้งที่ได้กล่าวมาข้างต้นเป็นประเด็นธรรมดา ดังที่มีผู้วิจารณ์ไว้ว่า "แม่ครับเป็นเรื่องของเด็กคิดถึงแม่ที่ตาย สรุปเรื่องคือแค่นี้ ไม่มีอะไรลึก ปลาหางเป็ยก็เด็กสาวแก่นๆเหมือนผู้ชาย ลิกายายก็ยังคงรักเด็กคนนั้นอยู่ เรื่องมันก็แค่นี้ เรื่องเพื่อนร่วมทางก็แค่เรื่องของฆาตกรหลอนตัวเองแล้วซัดตาย..." แต่สิ่งที่น่าสนใจกว่านี้คือ อัญชันได้อาศัยการสร้างปมขัดแย้งธรรมดาๆ (แค่นี้) มาเสนอภาพด้านหม่นเศร้าของชีวิตและภาพด้านโหดร้ายของสังคม ตัวละครแต่ละเรื่องล้วนตกเป็นฝ่ายถูกกระทำอย่างหนักหน่วง สร้างความกดดันทางอารมณ์แก่ผู้อ่าน โดยนัยนี้ อณมณีแห่งชีวิต นับเป็นการรวมเรื่องสั้นที่มีเอกภาพในแง่ของแกนเรื่อง ขณะเดียวกันก็มีความหลากหลายในแง่ของการสร้างปมปัญหา

ประเด็นที่อัญชันถูกวิพากษ์มากที่สุด คือเรื่องภาษาที่ 'เย็นเยือกมากกว่าเย็นเยื่อ' คือ 'ยืดยาดยุ่งยากและหยาบหยาบยาวเยอะ' ซึ่งเป็นคำพิพากษาที่หนักหนาเอาการ ความ 'ยืดยาดยุ่งยากและหยาบหยาบยาวเยอะ' ของภาษาในอัญมณีแห่งชีวิตนี้ หากพิจารณาอย่าง 'ครูภาษาไทย' ก็กล่าวได้ว่าเป็นภาษาที่บกพร่องไม่กระชับ บางส่วนขยายผิดที่ ใช้คำเชื่อมฟุ่มเฟือย ใช้คำผิดความหมาย

แต่เมื่อพิจารณาในแง่ของ 'ลีลา' ก็กล่าวได้เช่นกันว่า อัญชันจงใจเลือกสรรและประดับประดาภาษา โดยเฉพาะในลักษณะที่เลือกใช้โครงสร้างประโยคซับซ้อน ซึ่งมีบทขยายค่อนข้างยาวเป็นพิเศษ หรือเป็นประโยคความรวมที่มีรายละเอียดมาก บทขยายที่พบมักใช้ขยายรายละเอียดในส่วนที่มีความสำคัญต่อเรื่อง ไม่ว่าจะเป็นบทอุปมาภาพความมืดในห้วงจินตนาการของหนู่ยในเรื่องแม่ครับ ว่าว ตัวปัญหาในเรื่องปลาหางเปีย ลักษณะนิสัยของสามิผู้ทรงอำนาจในเรื่องหม้อที่ซุดไม่ออกเป็นต้น ทั้งนี้มีการตกแต่งภาษาเพื่อให้งานสละสลวย หากใช้สื่อเรื่องราวอันหนักหน่วง ทำให้ผู้อ่านเห็นภาพชัดเจนขึ้นและโน้มน้าอารมณ์ให้หวั่นไหวตาม ในที่นี้จะขอวิเคราะห์เพียงหนึ่งตัวอย่างดังนี้

'หนู่ยเห็นแจ้งความมืดข้างในตานันถนัด ราวกับลืมหันตามองอยู่แจ่มๆ พอสักครู่ ห้วงมืดในตากก็เริ่มจางลง ตูสางๆ เหมือนแผ่นกระดาษที่ถูกซบลงไปใต้อาณขุ่นโซก แล้วถูกฟองน้ำเปียกๆ ปาดให้เลื่อนจนเป็นสีเทาว่าแทน มันเป็นความอึมครึมทึมเทาที่เยือกขึ้นและเย็นซืด เหมือนหนึ่หนาวฝนเข้ามาซบหาความอุ่น จากกำแพงผู้ที่มีน้ำซึมจนขึ้นราในซอกอับๆ (หน้า 19)

ข้อความนี้มีบทอุปมาถึง 3 แห่ง ซึ่งใช้เปรียบเทียบภาพ "เว้าความมืด" ในจินตนาการหลับฝันของหนู่ย การใช้บทอุปมาซ้อนกันถี่เช่นนี้ นับเป็นความพยายามอย่างยิ่งยวดของอัญชันที่มุ่งโน้มน้าจินตนาการของผู้อ่านให้สัมผัส "ความมืด" อันเป็นนามธรรม นอกจากจะแสดงให้เห็นเจตสีของความมืดอันมีต่างระดับจากสีดำแล้ว ถูกแปลเป็นสีเทาเรายังสัมผัสได้ถึงบรรยากาศ 'อึมครึมทึมเทา' ว่า 'เยือกขึ้น' และ

(14)

'เย็นชืด' ด้วยพลังแห่งเสียงพยัญชนะ/ย/ ซึ่งออกเสียงเบา และ /ร/ ซึ่งออกเสียงระเบิด มีลมแผ่ว อีกทั้งประกอบกับการวางจังหวะเสียงให้สมดุลสลับช่วงอย่างเหมาะสม สร้างผัสสะอันละเอียดเยียบเยือกเย็น และชัดเจนผสมผสานให้รู้สึกหนาวสะท้านจับใจ อัญชันยังสร้างความสะท้านไหวเพิ่มขึ้นด้วยบทอุปมาอันดกแต่งอย่างดีว่า 'เหมือน หนินาวฝนเข้ามาชบหาความอุ่นจากกำแพงผุ ที่มีน้ำซึมจนขึ้นราในซอกอับๆ' อัญชันเน้นย้ำผัสสะแห่งความหนาวโดยเลือกวางคำขยายบอกสัมผัส 'หนาว' ไว้หน้า คำนาม 'ฝน' และสร้างอารมณ์เหงาเซาซึม โดยสร้างภาพขัดแย้งที่ประสานกลมกลืน 'ความอุ่น' ที่หาได้จาก 'กำแพงผุที่มีน้ำซึมจนขึ้นราในซอกอับๆ' ช่างเป็นความอุ่นที่ บาดใจความรู้สึก เมื่อนึกเห็นเด็กชายตัวน้อยๆ ที่เพิ่งสูญเสียแม่ แขนบร่างอัน สันเทาสนิทกับกำแพงผุอันอับชื้นอย่างเหงาหงอย อบอุ่นที่ได้ช่างละมละเมียดเสียด แสบดวงใจน้อยๆ ของเขานัก

นอกจากเรื่องภาษาแล้ว ผู้อ่านหลายต่อหลายท่านยังช่วยกันชี้ให้เห็นว่าภาพ บางภาพในเรื่องสั้นเรื่องนั้นเรื่องนี้ ไม่สื่อความหมายที่เกี่ยวข้องกับตัวบทประพันธ์ หรือถ้าสื่อก็สื่อไม่เหมาะสมไม่ควร ดังเช่นภาพตัวละครหญิงเล่นกกระบอกในเรื่องหม้อ ที่ชุดไม่ออก ภาพรถไฟในเรื่องเพื่อนร่วมทาง

ผู้เขียนคิดว่า จริตทางวรรณศิลป์ในงานของอัญชัน/รากฏเด่นชัดในการสร้าง ภาพเพื่อสื่ออารมณ์น้ำเสียง ตลอดจนแนวคิดสำคัญของเรื่อง

ภาพของ 'นางแดง' หมาข้างถนนมานอนตายที่ฐานอนุสาวรีย์พระเจ้าตากสิน แม้ตัวนักเขียนเองจะตอบว่า เพราะตนเคยเห็นหมาข้างถนนมานอนตายที่ตรงนี้พอดี แต่คิดว่าในแง่ของวรรณศิลป์ ภาพนี้น่าจะมีความหมายซ่อนเร้นอยู่บ้าง และคงมิใช่ เป็นเพราะใจของนางแดงเกิดรำลึกถึงน้ำพระทัยเมตตาของพระเจ้าตากสิน แม้เป็น เพียงอนุสาวรีย์ หากภาพนี้เป็นภาพที่แฝงน้ำเสียงประชดเสียดสีอย่างลุ่มลึก ชีวิต ของนางแดงคือชีวิตสามัญอันต่ำต้อยที่ต้องต่อสู้ดิ้นรน หาอาหารเลี้ยงปากเลี้ยงท้อง และเลี้ยงลูกสี่ห้าตัว แม้จะเป็นเพียงเดรัจฉานแต่นางแดงตัวนี้มีอำนาจแห่งความรัก ของผู้เป็นแม่อาบซ่าน

"นางแดงมันค่อยๆ เลียเนื้อเลียตัวซึ่งยังแดงๆ ให้ลูกที่กำลังกินนมไปที่ละตัว จมูกของมันสุดคมกลืนตัวลูกแสนจะดูดดื่มเหมือนไม่รู้จักอิ่ม มันเริ่มประจักษ์แล้วว่า กลืนเนื้อของลูกที่ระวยอยู่แนบกับตัวของมัน มีอำนาจทำให้มันกระวนกระวายเสีย เป็นที่สุดแล้ว" (หน้า 127) อำนาจแห่งความรักของมันทำให้ต้องกระเสือกกระสนวิ่ง ขอกซ่อนหาอาหารเข้าท้อง เพื่อย่อยกลืนเป็นน้ำนมเลี้ยงลูก และนางแดงหารู้ไม่ว่า โลกนี้แล้งไร้ความอาทรเพียงขอกินเศษอาหารที่หล่นพื้น นางแดงก็ถูกลงทัณฑ์ด้วย "น้ำต้มเดือดๆ ในหม้อควันทิ้ง ที่หญิงเจ้าเนื้อหันควาเอามาราดโครมใส่มันแทบจะ หมดทั้งหม้อ" (หน้า 130) ดูช่างโหดร้ายเสียเหลือเกินแล้ว เมื่อกำหนดให้อนุสาวรีย์ พระเจ้าตากสินเป็นสุสานอันสงบของนางแดง ก็ดูยิ่งเจ็บราวลึก เหตุเพราะการ ดิ้นรนเพื่อความอยู่รอดของชีวิต เกือบไม่ได้เลยกับการต่อสู้เพื่อชาติบ้านเมืองของ พระเจ้าตากสิน ทั้งๆ ที่ "การดิ้นรน" กับ "การต่อสู้" มีความหมายไม่ต่างกันนัก แต่การต่อสู้เพื่อชาติบ้านเมืองเป็นสิ่งที่มนุษย์ยกย่องว่าเป็นวีรกรรม ขณะที่การดิ้นรน ของเตร้านานตัวหนึ่ง และรวมไปถึงคนยากแค้นแสนเข็ญอีกมากมายในสังคมเป็น เรื่องธรรมดาสามัญที่รู้ที่เห็นอยู่เจเนตา

ภาพของภรรยาผู้ซื่อสัตย์เอาไม่กวาดด้ามยาว คอยกวัดไกวไล่ฝูงนกกระจอกที่ ส่งเสียงจ๊อกจ๊กตรงกิ่งมะม่วงทะวายต้นเดียริมหน้าต่างห้องนอน เป็นอีกภาพหนึ่ง ที่อัญชนุ์ใช้อย่างมีจุดมุ่งหมายทางวรรณศิลป์ เธอใช้ภาพนี้สองครั้ง ครั้งแรกใช้ในช่วงต้น เพื่อแสดงให้เห็นภาระกิจประจำวันของตัวละครตัวนี้ ครั้งที่สองใช้ตอน ท้ายเรื่อง เพื่อหักความคาดหวังของผู้อ่าน หลังจากที่ภรรยาถูกสามีซ้อมจนบอบช้ำ แทนที่เธอจะหนีไปให้พ้นจากขุมรกรกนี้ เธอกลับลุกขึ้นกระทำภาระกิจประจำวัน อันคุ้นชินต่อไป ซึ่งแสดงให้เห็นการยอมจำนนศิโรราบอย่างคุณิ์ต่อสามีสุดที่รัก

โดยทั่วไปเรามักรู้สึกว่า 'นก' เป็นสัตว์ที่รักอิสระเสรี มีปีกโบยบินสู่ฟ้ากว้าง แต่่นกกระจอกฝูงนี้มันช่างเป็นนกติดดิน ยินดีอาศัยร่มไม้ชายเงาของต้นไม้ม่วง เล็กๆ ต้นนี้ต้นเดียว ขบไล่ไล่ส่งอย่างไรก็ไม่ไป จึงคิดเห็นได้ว่าอัญชันใช้ภาพนี้ ซ้ำสองครั้งสองครา เพื่อใช้ยั่วล้อชะตากรรมของผู้หญิงคนนี้อย่างเจ็บแสบ เธอก็เหมือนนกที่สามารถโบยบินหาอิสระแก่ตัว แต่เธอไม่ยอมโบยบินไปไหน กลับอยู่ 'ติดดิน' ยินดีให้สามีย่ำย่ำน้ำใจต่อไป

ในเรื่องเพื่อนร่วมทาง อัญชันเปิดฉากพรรณนาภาพรถไฟอย่างน่าสะพรึงกลัว ซึ่งมีผู้อ่านท่านหนึ่งเสนอให้ตัดออกเสีย โดยให้เหตุผลว่า การเปิดภาพรถไฟซึ่งนอกจากจะใช้ "ศกดิ์คำ" ที่สูงเกินกว่าอารมณ์ของเรื่องแล้ว ยังไม่เกิดประโยชน์ใดๆ แก่เรื่องต้นเรื่องนี้ทั้งสิ้น

เป็นความจริงหรือที่ภาพรถไฟในเรื่องนี้ไม่มีประโยชน์อันใดต่อตัวบทประพันธ์เลย

อัญชันพรรณนาภาพรถไฟไว้อย่างละเอียดลออดังนี้

"พลบมืดไกลค้ำบัม ผืนฟ้าเบื้องบนสาดแสงสีแดงกำ ลูกลไฟดวงโตทั้งดวง ลาลับโลกลาฟ้าอันโหล่งเพล้ ทุกอย่างที่ตั้งอยู่ในความมืดก็อาจแลดูตะคุ่มๆ อำพรางสายตาคนได้ไม่ยากบนส่วนหนึ่งของพื้นธรณี จึงเสมือนหนึ่งจะปรากฏสัตว์เลื้อยคลานร่างกายใหญ่โตขึ้นตัวหนึ่ง มองดูด้ามะเมี่ยมไปตลอดลำตัว ภายได้ความขมุกขมัวของเวลาเข้าได้เข้าไฟ ภายได้ความมืดกระดำกระด่างนั้นเหมือนกัน ดูคล้ายกับว่าเจ้าสัตว์ใหญ่ยักษ์ตัวนี้มีมันอำปากโตๆ เห็นแสงฟุ้งที่แหลมคมออกส่งเสียงร้องหวีดแหลม กึกก้องไปทั่วทั้งบริเวณทลบริเวณ เสียงแหลมยืดยาวนั้นไม่ทันขาด มันก็เริ่มเคลื่อนลำตัวอันทะมึนทึนยาวเหยียดของมัน ผ่านความมืดสลัวคลานออกไปจากที่ตรงนั้นอย่างเชื่องช้า ดวงตากลมของมันเปิดเรืองขึ้นรับความมืด

มิพักนานมันก็เริ่มออกแรงแล่นเร็วขึ้นเต็มสุดกำลังอย่าง มันเหยียบขึ้นขุนเขาอย่างลง
โตรกเหว ทะลุผ่านช่องผามุ่งลงสู่ความราบลุ่มของห้วยหนองคลองบึงและทุ่งป่า
อันไพศาลเบื้องล่าง มันแล่นถัดไปตรงไหน ความเจียบสัดตรงที่นั้นก็ถูกทะเลง
จนทลายราบเป็นหน้ากลองลงหมดด้วยเสียงกัมปนาท กึกก้องของผิวก้นดังเป็น
จังหวะไม่ขาดระยะของมัน มันดัดพุงไปที่ใดผืนความมืดสนิทเบื้องหน้า ก็ฉีกแคว้ง
ออกจากกันเป็นทางในพริบตา ตามแรงความเร็วราวกับลมวูบของมัน สัตว์ตัวนั้น
ผ่านวูบไปแล้ว ทั้งความมืดที่ถูกมันฉีกทะลุ ชาติออกเป็นสองแสงไว้เบื้องหลัง
แต่มีทันทันไรแว้งว่างความมืดทั้งหมดที่คล้ายดังมีชีวิตได้ ก็รวมกลับเข้ามาคืนเป็นผืน
เดียวกันอีกอย่างแน่นหนา และตรงที่นั้นก็ตกอยู่ในความเจียบเรียบเปล่าเปลี่ยวและ
มืดทึบลึกเร้นดังเดิมเหมือนกับว่าเมื่อแวบที่แล้วมา มันไม่เคยถูกเจ้าสัตว์ผู้มีดัดไต่
ไล่พุ่งเป็นเหล็ก และทรงกำลังเป็นมหาศาลตัวนี้พุ่งผ่านไปทั้งขบวน ละไว้ดังประ
จักษ์พยานก็แต่เสียงจังหวะหัวใจเหล็กของมันที่เต้นบดอยู่กับอกรางแว่วมาดัง ชิกชึก
ชิกชึก แค่นั้น ส่วนทั้งขบวนโน้นของมันกลับกำลังกวัดไปลิ่วๆ ข้างหน้า เล็กกลืน
กินรัตติกาลผืนหม่นที่มันนั้นอยู่ต่อไป ด้วยความคึกคะนองแค่นี้โดยลำพังเดียวดาย
จนกว่าที่ฟ้าจะเริ่มสว่างขึ้น มาให้ความสว่างอีกระยะหนึ่ง" (หน้า 100) ภาพรถไฟ
ขบวนนี้ถูกสร้างให้ยังทรงอำนาจ มันมีสภาพเหมือน "สัตว์เลื้อยคลาน" มีลำตัว
ทะมึนทึนยาวเหยียด มีแผงฟันซึ่งแหลมคม มีดัดไต่ไล่พุ่ง และส่งเสียงกัมปนาท
กึกก้อง อีกทั้งแสดงอาการที่ส่อนัยถึงการทำลายและความรุนแรง เช่นเหยียบ ทะลุ
ทะเลง ฉีก ดัดพุง กลืนกิน

การมุ่งพรรณนาภาพรถไฟอย่างพิสดารนี้ เพื่อแสดงให้เห็นอำนาจการทำลาย
ล้างของรถไฟซึ่งกำลังเป็นพาหนะที่รูด ตัวละครเอก ขออาศัยชุกซ่อนเพื่อหนีคดี
อาชญากรรมที่ตนก่อไว้ ดังนั้น โดยนัยนี้ อาจโยงให้เห็นว่าชะตากรรมกำลังเล่นล้อ
กับรูด มาตกร่มขึ้นและฆ่าหญิงสาวผู้บริสุทธิ์ เพราะแทนที่รูดจะได้อาศัยรถไฟ
ขบวนนี้เพื่อความปลอดภัยของตน แต่รถไฟกลับมีสภาพไม่ต่างกับมัจจุราชที่พร้อม
จะคร่าชีวิตของเขาไปปรับกรรมในที่สุด

เรื่องสั้นเรื่องนี้มีน้ำเสียงยั่วล้อแฝงไว้อย่างแนบเนียนอีกหลายแห่ง นอกจากภาพรถไฟที่แสดงน้ำเสียงยั่วล้อแล้ว ชื่อของตัวละครเอกและชื่อเรื่องก็แสดงความตั้งใจจะยั่วล้อและเสียดเย้ยชะตากรรมของตัวละครมากขึ้น เพราะในที่สุด 'รอด' ก็ 'ไม่รอด' ไม่รอดจากความกลัวที่ตามมาหลอกหลอน ความกลัวและภาพหลอนกลายเป็น 'เพื่อนร่วมทาง' ไปกับรอดซึ่งเป็น 'เพื่อน' ที่ให้ความตายแก่ตน แทนที่จะเป็นเพื่อนที่หยิบยื่นมิตรและช่วยเหลือเจือจาน

ที่ยังเจ็บปวดหนักขึ้น คือ 'แสงแดด' หรืออีกนัยหนึ่งเป็นสัญลักษณ์แห่งความหวัง ความรอด ความสว่างแจ้งในความจริง ที่รอดไขว่คว้ามาตลอดทั้งคืน อันยาวนานเป็นโกฏิล้านปีในความรู้สึกของรอด รอดกลับได้สัมผัส 'แสงแดด' นี้เมื่อรอดตายเสียแล้ว

"เขารู้แล้ว เมื่อเจ้าพนักงานรถไฟและเจ้าหน้าที่ตำรวจกลุ่มหนึ่งชุมนุมกันอยู่ภายในตู้สินค้ารถไฟโบกี้ที่จอดสงบ เป็นโบกี้สุดท้ายเกือบจะพ้นตัวชานชลาสถานี แดดล้วนๆ ส่องและสาดจากประตูรถที่อ้าออกกว้างไป... ทว่าทุกตารางนิ้วของเนื้อที่แคบๆ จนจำแทบตาแดดก็ย้อมร่างสกปรกบนพื้นรถจนอร่ามเหมือนกำลั่งล้อเลียนและเย้ยไยโพรงอันปราศจากชีวิตของรอดที่แข็งอยู่ในท่าหมอบคดคู้ ตาเหลือกขาวมือข้างหนึ่งยังแข็งค้างอยู่ในท่าเอื้อมตะครุบไปข้างหน้าจนสุดแขน" (หน้า 115)

ข้างเป็นภาพนาฏกรรมอันจัดวางตำแหน่ง แสงสีไว้อย่างงามดมหมดจนนักแหงแดดที่รอดไขว่คว้าถึงขนาดจะยอมขอซื้อไว้เพียงแค่ฟายกำมือเดียว "แม้ว่าจะต้องจ่ายค่าตัวอันมหาศาลของมัน ด้วยการย้อนกลับไปเผชิญหน้ากับเหตุการณ์อันเกิดขึ้นกับชีวิตหนึ่งผู้ซึ่งต้องจบสิ้นลงด้วยน้ำมือของรอด" (หน้า 104) กลับ 'สาด' และ 'ส่อง' เข้ามาในตู้รถไฟจนอบร้อนและตูดังใจ "ย้อมร่างสกปรกนี้จนอร่าม" เป็นภาพขัดแย้งที่ก่อความรู้สึกเจ็บร้าวสะเทือนใจผู้อ่านสร้างความกังขาหตุหในชะตากรรมของมนุษย์ว่า ในที่สุดมนุษย์เราก็นิความกลัวที่แฝงฝังในใจตน

ไม่พ้น เมื่อกิเลส อวิชชาจับหนาในกมลสันดาน ยากนักจะขัดเกลาให้หายได้
ชะตากรรมของคนบางคนจึงถูกเล่นล้อ

'แสงสว่าง' ที่ตนอยากกอบเก็บไว้ช่วยให้ตนพ้นความกล้านั้น มิให้ได้ก็ต่อเมื่อ
คนคนนั้นไปตายเสียแล้ว อีกทั้งดูเหมือนว่า ชะตากรรมยังประตักเข้าเต็ม 'แสงสว่าง'
ก็ได้แต่ 'ย้อมร่วง' หาได้ให้ความอบอุ่นแท้จริงแก่คนคนนั้นไม่

เห็นได้ว่ารายละเอียดเล็กๆ น้อยๆ ในเรื่องเพื่อนร่วมทางนี้ทั้งเสริมและรับกัน
อย่างมีสัมพันธ์ภาพไม่ขาดและไม่เกินหรือ 'ตัดจริด' บิดทำที่จนหมดงามแต่
ประการใด

อณุมณีแห่งชีวิตอาจมีข้อบกพร่องในแง่ภาษา ดังที่มีผู้อ่านชี้ชวนกันส่องถึง
ด้วยกล้องจุลทรรศน์ แต่ผลงานเล่มนี้ก็ยังมีส่วนที่แสดงให้เห็นความดีเด่นเชิง
วรรณศิลป์ มิได้ล้มเหลวเสียทุกกระบวนการ หากไม่มุ่งแต่ฉีกกลีบดอกไม้ที่ละกลีบๆ
มายั้วดยั้วเล่นโยนแหวกละ ก็น่าจะพินิจเห็นความงามของกลีบดอกไม้ที่สยายเส้นใย
สอดสานรับกันเป็นลายอันน่าพิศวง

* * * * *